

Remények és be nem váltott ígéretek

A magyar–román kapcsolatok és a romániai magyarság
a rendszerváltás előtt és után

A Magyarország és Románia kapcsolatrendszerével foglalkozó kutatók körében konszenzus mutatkozik abban, hogy az 1970-es évektől kezdődően folyamatosan romlott a két állam viszonya: a kétoldalú kapcsolatok napirendjét terhelő vitás kérdések számtalan konfliktust eredményeztek, aminek következtében az 1980-as évek végére mélypontra zuhantak a diplomáciai kapcsolatok.¹ Ebben a viszonyrendszerben a rendszerváltás és az azt követő időszak magában hordozta annak a lehetőségét, hogy a térség államai – így Magyarország és Románia is – új alapokra helyezik kapcsolataikat és szakítanak azokkal az érdekvényesítési gyakorlatokkal, terméketlen diplomáciai vitákkal, amelyek a felek közeledését rendre meggátolták.

A több mint két évtized államközi kapcsolatainak vizsgálatakor azonban a szereplők érvelésében olyan gyakorlatokat és stratégiákat figyelhetünk meg, amelyek túlélték a megváltozott viszonyrendszereket – így a kommunista tömb felbomlását és a rendszerváltás időszakát –, s amelyek gyökerei a kommunizmus történelmi örökségében keresendők. Ebből következik, hogy az államközi kapcsolatokban rendre visszaköszönnék a közelmúlt történelmi tapasztalatai, a be nem váltott ígéretek és az ebből adódó lezáratlan diplomáciai viták, valamint az erdélyi magyarság helyzete – mindezek jelentősen behatárolták a kapcsolatok fejlődését a rendszerváltást követő időszakban.

Jelen tanulmány a magyar–román államközi viszony két évtizedes történetének fontosabb eseményeit, a romániai magyarság szempontjából is lényegesebb folyamatait kívánja áttekinteni az 1970-es évek első felétől az 1990-es évek elejéig. Azt vizsgálja, hogy a magyar kisebbség helyzete milyen befolyással volt a kétoldalú kapcsolatok alakulására, Magyarország milyen eszközökkel lépett fel az erdélyi magyarság jogköveteléseire érdekében, és az erdélyi magyarság problémáinak nemzetközi szintű megjelenítése milyen eredményekre vezetett.

* A szerző politológus, a SoDiSo Research tudományos munkatársa, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar Politikatudományi Intézetének óraadó oktatója (400132 Kolozsvár, General Traian Moşoiu / Zápolya utca 71., tamas.szabo@fspac.ro).

¹ A kapcsolatok elhidegülésének okai rendkívül összetettek, azonban megállapítható, hogy leginkább a román kisebbségi politika, az erdélyi magyarság helyzetét befolyásoló intézkedések járultak a viszony romlásához. Emellett heves vitákhoz vezettek az eltérő történelemszemlélet alapján készült történelmi munkák. Hasonlóan rontotta a helyzetet, hogy a román médiában is jelentős teret kapott a magyar- és Magyarországgal ellenes propaganda, a minden alapot nélkülöző vádaskodás és a mesterséges hangulatkeltés.

A vizsgált történelmi időszak két, egymástól sok tekintetben jelentősen különböző szakaszra osztható. Jelen írás első része az 1970-es évektől kívánja áttekinteni a felek viszonyát és a romániai magyarság problémáinak látványos, nemzetközi szintű megjelenítésére irányuló kezdeményezéseket, második fejezete a rendszerváltás időszakának viszonyrendszerébe enged bepillantást, és azt a folyamatot elemzi, amelynek eredményeként a rendszerváltást követő remények az ígéretes kezdetek ellenére nem váltak valóra, és az államközi kapcsolatok újabb elhidegülési szakaszba jutottak. A többségi nacionalizmus térnyerése és az intézményesülés útját járó Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) marginalizációja újra szükségessé tette a jogi követelések megjelenítését a nemzetközi szinten.

A rendszerváltás előtti időszak: az 1970–1980-as évek

Magyarország és Románia viszonyának romlásához számos tényező hozzájárult, amit aligha lehet egyetlen eseményre vagy időpontra visszavezetni. Ha a felső szintű találkozók eredményeit az államközi kapcsolatok egyik fontos mutatójának tekintjük, megállapítható, hogy a két szomszédos állam vezetői között lezajlott három találkozó (1972, 1977 és 1988) Magyarország és Románia viszonyának beszédes jellemzését adja. Mint a szakirodalom megállapította: Romániában az 1970-es évek elejétől az erősödő nacionalizmus és a centralizációs törekvések nyíltan a nemzeti kisebbségek élethelyzetének ellehetetlenítésére és a közösségi élet felszámolására irányultak.² A rendszerben bekövetkező „irányváltást” a szakértők többsége a diktátor hatalmának megszilárdulására,³ valamint az úgynevezett „júliusi tézisekre” vezette vissza.⁴ A Ceaușescu házaspár 1971 júniusában ázsiai diplomáciai körutat tett, s az ott szerzett tapasztalatok nagy hatással voltak rájuk: ezt követően a párt befolyása az élet minden területén erősödött, és kialakult a nyomasztó személyi kultusz.⁵

A tézisek gyakorlati kivitelezése kisebb méretű „kulturális forradalmat” eredményezett a román társadalomban, amelynek hatásai a magyar kisebbséget hangsúlyosan érintették. A szállástörvény bevezetése (az elsőfokú rokonok kivételével tilos lett külföldi magánszemélyeket elszállásolni), a magyar nyelvű középfokú oktatás leépítésére vonatkozó kezdeményezések (román osztályok és tagozatok létrehozása), a családegyesítést (végső soron a kitelepítést) támogató politika, valamint az erőltetett asszimiláció és a kihelyezés módszeréből (román tanítókat, tanárokat neveztek ki a magyar vidékekre) két dolog nyilvánvaló volt: az intézkedések egy része hátrányos, egyenesen diszkriminatív volt, továbbá a nemzeti kommuniz-

2 Lásd Novák Csaba Zoltán, Vincze Gábor és Földes György idevonatkozó munkáit.

3 Katherine Verdery az 1965–1974 közötti időszakra teszi Ceaușescu hatalmának megerősítését. Ez idő alatt sikerült eltávolítani ellenfeleit a pártból és a reformereket, technokratákat háttérbe szorítani. Lásd: Verdery, 1991. 103., 106–108.

4 A dokumentum címe: *Javaslatok a politikai-ideológiai, a párttagok, minden dolgozó ember marxista-leninista nevelésére irányuló tevékenység javítására*. 17 javaslatot tartalmazott. Lásd még: Ceaușescu, 1971. 7–18.

5 A körútra június 1–24. között kerül sor. A házaspár látogatást tett Kínában, Észak-Koreában, Észak-Vietnamban és Mongóliában is.

mus programjának eszközéül szolgáltak, legfőbb céljuk pedig az etnikailag homogén állam megvalósítása volt.⁶

A romániai fejleményekre nem volt egyértelmű magyar válaszlépés, azonban mind a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetőségében, mind a közvéleményben egyre erőteljesebben vetődött fel a határon túli magyarok kérdése. Földes György a magyar-román kapcsolatokról szóló munkájában részletesen elemzi azt a folyamatot, hogy miként jelentek meg a nemzetiségi politikai problémák a belpolitika és az államközi kapcsolatok napirendjén. Míg az 1972. évi Kádár–Ceaușescu-találkozón a magyar pártfőtitkár már beszélt a kisebbségek „hídszerepéről” az államközi kapcsolatokban, ez az elképzelés csak a következő, 1977-es találkozó közös közleményébe kerülhetett bele, azzal a feltétellel, hogy a nemzetiségi kérdésre a felek továbbra is belülyként tekintenek.⁷

A két magas szintű államközi találkozó között jelentős szemléletbeli változások kezdődtek a magyar pártvezetés körében. Az MSZMP felső vezetése több vitát is kezdeményezett a határon túli magyarok helyzetéről: az elhangzott vélemények és a levont következtetések pedig hozzájárultak ahhoz, hogy a pártvezetés a román állásponttól eltérő megállapításokat fogalmazzon meg a nemzetiségi kérdésről. A vitákból egyrészt kirajzolódott az, hogy a szocializmus csak ott tekinthető sikeresnek, ahol „szavatolják a kollektív jogokat és a kisebbségek identitásának megőrzéséhez szükséges feltételeket”.⁸ A magyar pártvezetés tehát a rendszer – a szocializmus – sikerét összekapcsolta a kisebbségi jogok biztosításával. Tekintettel az erdélyi magyarok helyzetére, a magyar vezetésben igencsak megkérdőjeleződött a szocializmus román „változatának” sikeressége. Ennek a szemléletváltásnak a megindulásában kiemelt szerepet játszottak az értelmiségiek és a népi írók, köztük Illyés Gyula, aki a *Magyar Nemzetben* közölt írásával elsőként vetette fel az erdélyi magyarok jogfosztottságát.⁹ Másfelől a vitákban felértékelődött a kisebbségek helyzete az államközi kapcsolatokban, mivel a kisebbségi jogok biztosítása – az MSZMP szerint – a jó kapcsolatok előfeltételét képezi. A kisebbségek helyzetének rendezésére vonatkozó magyar kezdeményezések azonban nem találtak kedvező román fogadtatásra, amit a felső szintű találkozók eredményei is megerősítettek.

Mindeközben Románia folyamatosan hangoztatta függetlenségét, külpolitikájának pedig jelentős pillérét képezte a Nyugathoz való közeledés, főként a gazdaság és a kereskedelem területén.¹⁰ A gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok látvá-

6 Lásd erről részletesen a romániai kommunizmus vizsgálatára létrehozott elnöki bizottság jelentését: Tismăneanu et. al. 2007. 528. Az elnöki bizottság tagja volt Salat Levente egyetemi tanár, a munkacsoport munkájában pedig a következő történészek vettek részt: Stefano Bottoni, László Márton, Lázok Klára, Nagy László Mihály, Novák Csaba Zoltán és Olti Ágoston. A magyar kisebbséggel foglalkozó alfejezet megjelent a *Magyar Kisebbség 2008-as évfolyamában: A nemzeti kisebbségek helyzete*, 2008. 20–51.

7 Földes, 2007. 163–166., 218–220.

8 Uo. 186.

9 Illyés, 1977–1978.

10 Románia 1971-ben aláírta az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezményt (GATT), 1972-ben a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagja lett, 1973-tól kereskedelmi kedvezményben részesült az Európai Közösségtől, 1975-ben pedig az Egyesült Államok kiterjesztette Romániára a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvét. Verdery, 1991. 105.

nyos bővülésének fő haszonélvezője a Ceaușescu-rezsim lett: ez a külpolitikában elismertséget, nagyobb mozgásteret eredményezett, míg a belpolitikában a házaspár hatalmának fenntartását és a megalomániás projektek folytatását jelentette.

Mivel ebben az időszakban az államközi kapcsolatok keretében nem mutatkozott esély arra, hogy a kisebbségi problémákra hathatós megoldások szülessenek, a magyar kisebbség képviselői és értelmiségi csoportok, illetve a diaszpórában működő szervezetek és csoportosulások hívták fel a nemzetközi közvélemény figyelmét a román kommunizmus elnyomó rendszerére. Elsőként a romániai magyar pártfunkcionáriusok jelezték a magyar kisebbség helyzetének folyamatos romlását, azzal az igénnyel, hogy a rendszerben tapasztalható hiányosságokat megszüntessék és a problémákat javaslataikkal orvosolják. Király Károlynak a vezető pártfunkcionáriusokhoz intézett leveleiből kiolvashatók azok a főbb tényezők, amelyek hátrányosan érintették a romániai magyarságot. Király a nemzetiségi tanácsokkal kapcsolatos működési zavarokat, az anyanyelvi oktatás minőségét, valamint a Securitate működését körülírva a „megengedhetetlen megfélemlítési eszközök” használatát említette.¹¹

Király mellett Takács Lajos, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke beadványáról érdemes még említést tenni, amely számos ponton hasonlóságot mutatott a Király által megfogalmazott levelek tartalmával. A Román Kommunista Párt (RKP) 1978 januárjában tartott országos konferenciájára Takács beadványt készített a magyar kisebbség problémáiról. A dokumentumban részletezte a nemzetiségi tanács működésével kapcsolatos problémákat, kitért az anyanyelvi oktatás és iskolahálózat lebontására, az anyanyelvhasználat visszaszorulására, a kulturális élet szűkülésére, és egy 18 pontból álló javaslatot fogalmazott meg.¹²

Az ellenállás különböző formái megteremtették annak a lehetőségét, hogy mind a magyarországi, mind a nemzetközi közvélemény tájékozódjon a romániai helyzetről. Ebben fontos szerep hárult Tóth Sándor és Tordai Zádor *Jelentés Erdélyből* című tanulmányára, amely a párizsi *Irodalmi Újságban* jelent meg 1977-ben. Nem sokkal később a Londonban élő Schöpflin György, a neves emberi jogi szervezet, a *Minority Rights Group* kiadványában egy áttekintő jelentést tett közzé az erdélyi magyarok helyzetéről.¹³

A romániai magyar és magyarországi kezdeményezéseket a külföldi tiltakozások is erősítették. Ebből a szempontból az Egyesült Államokban működő magyar szervezetek és alapítványok szerepe kiemelkedő, különösképpen pedig a Magyar Emberi Jogok Alapítvány (Hungarian Human Rights Foundation, HHRF), amely az 1970-es évek második felétől ráirányította az amerikai külpolitikai döntés-

11 Király Károly Kovászna megye párttitkára volt, 1972-ben távolították el a hatalomból, de befolyása és népszerűsége továbbra is megmaradt. Király 1977. június–szeptemberben leveleket intézett Ilie Verdețhez, Fazakas Jánoshoz, valamint Vincze Jánoshoz. A levelek közzététele nagy nyilvánosságot kapott: tartalmát ismertette a Szabad Európa Rádió, mi több, az Egyesült Államok Kongresszusához is eljutottak. Király, 2013. 345–354.

12 Takács Lajos, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa alelnökének a magyar kisebbség problémáiról készített beadványát lásd: Vincze, 2003. 347–353.

13 Schöpflin, 1978.

hozók és a nemzetközi közvélemény figyelmét a kisebbségben élő magyarsággal szembeni jogsértésekre. A kezdetben Romániai Emberi Jogokért Bizottság nevet viselő szervezet megalakulását kettős célkitűzés motiválta: az alapítók egyrészt tudatosítani szerették volna az amerikai közvéleményben a kommunizmus elnyomó rendszerét és a romániai magyarok helyzetét, másrészt pedig rá szerették volna bírni a Kongresszust, hogy bírálja felül a Romániának megadott legnagyobb kereskedelmi kedvezményt.¹⁴ A HHRF megalakításától kezdődően (1976) kettős stratégiát követett: miközben kifejezte szolidaritását a romániai magyarsággal, ami tüntetések és tiltakozó akciók megszervezésében nyilvánult meg, az írásos tanúvallomásokon alapuló szenátusi meghallgatások már komolyabb érdekérvényesítő munkát jelentettek.¹⁵

Annak ellenére, hogy számos téren zajlott a nemzetközi közvélemény tájékoztatása, nem következett be érdemi javulás a romániai magyarság helyzetében.¹⁶ Az 1970-es évek végén a magyar pártvezetés tudatában volt annak, hogy a kivárás, a gesztusokra épített stratégia nem hozott alapvető szemléletváltást a román vezetésben, és a kétoldalú kapcsolatokban megjelenő problémák – például az 1979-ben bevezetett üzemanyag-vásárlásra vonatkozó korlátozások – a tágabb értelemben vett nyilvánosság előtt is láthatóvá váltak.¹⁷ Azok az apróbb lépések sem jelentettek lényegesebb előrelépést az országok közötti kapcsolatokban – a kolozsvári főkonzulátus, illetve a Csengersima és Pete közötti határátkelőhely megnyitása –, amelyekről az 1977-es felső szintű találkozón állapotok meg. A magyar-román szembenállást – az erdélyi kisebbségi kérdés eltérő értelmezése mellett – az egyre inkább begyűrűző gazdasági válság is mélyítette, ugyanis míg ez a folyamat Magyarországon bizonyos politikai liberalizációt eredményezett, Romániában a központi vezetés hatalmát erősítette.¹⁸ A két állam viszonyát csak tovább rontotta a sajtóban fokozódó vita, valamint az eltérő történelmi szemléletű munkák megjelenése a románok eredetéről és Erdély múltjáról. Az utóbbi kapcsán kiobbant vita már túllépett a szaktörténészek tudományos eszmecseréinek szintjén, és rendre politikai összeütközések kiindulópontjaként szolgált. Találón állapítja meg a korszakról készített elemzésében Vincze Gábor, hogy „valójában a fokozatosan erősödő, kisebbséggellenes román nacionalizmus offenzívájáról volt szó”.¹⁹ A viták kiindulópontját

14 Herner-Kovács, 2017.

15 A legnagyobb kedvezmény elvének megadása utáni évben a HHRF már az amerikai törvényhozásban is hallatta hangját, azonban egy évtizednek kellett még eltelnie, hogy a Kongresszus visszavonja a kedvezményt. Ludányi, 1990. 80–85.

16 Biczó György nagykövet 1977–1978-ban több összefoglalót is készített, amelyekben beszámolt a kisebbségekkel szembeni elnyomás erősödéséről, a tervezett betelepítésekről, valamint az oktatási és kulturális intézmények leépítéséről. Közli: Vincze, 2003. 345–346., 359–361.

17 Hodicska Tibor, aki másfél évtizedig volt a Magyar Nagykövetség bukaresti diplomatája, visszaemlékezéseiben megjegyzi, hogy Budapesten folyamatosan megvolt a készség a „kapcsolatok lehetőség szerinti javítására”, de ehhez az emlékeztetőkből kijelölt feladatok végrehajtására lett volna szükség. Ezzel szemben a román fél inkább a látszatintézkedésekben volt érdekelt, amelyeket a felső szintű találkozók folyamatosan napirenden tartott, de a magyar fél szempontjából érdemi előrelépések megtételére nem volt hajlandó. Hodicska, 2014. 160.

18 Földes, 2007. 276.

19 Vincze, 2006. 262.

Ion Lăncrănjan *Cuvânt despre Transilvania* (Gondolatok Erdélyről) című munkája képezte, amely komoly indulatokat keltett a magyarság részéről.²⁰

Lăncrănjan könyvével majdnem egy időben, 1982 márciusában jelent meg az *Ellenpontok* szemizdat lap első száma, amelynek szerkesztésében és kiadásában Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila és Szócs Géza vett részt. A szerkesztők novemberi lebukásáig és az országból való kiutasításáig összesen kilenc számot jelentettek meg: dokumentumokat, az erdélyi magyarság helyzetét ismertető elemzéseket és a kommunista rendszer nemzetiségi politikáját bíráló írásokat tettek közzé.²¹ Nyugaton a szemizdat azt követően vált ismertté, hogy a szerkesztők eljuttatták a nyolcadik számban megjelent *Memorandumot* és az ehhez kapcsolódó programjavaslatot a helsinki záróokmányban foglalt elvek előmozdításán munkálkodó madridi utókonferencia résztvevőikhez,²² augusztus elején pedig az Egyesült Államok Kongresszusa előtt Tom Lantos ismertette a dokumentumok tartalmát. Az *Ellenpontok* szerkesztői az ellenállás újabb formájával ráirányították a nemzetközi közvélemény figyelmét a romániai magyarok helyzetére, és a lap a későbbiekben – főként a HHRF munkatársai számára – hivatkozási alapként szolgált a kongresszusi meghallgatások alkalmával.

A magyar kisebbség kilátásait az újabb párthatározatok – mint például a két állam közötti buszjáratok megszüntetése 1983 szeptemberében – csak tovább rontották.²³ Decemberben a nemzetgyűlés az államadósság csökkentéséről és visszafizetéséről rendelkezett: ennek értelmében szigorították a villany-, az üzemanyag- és a gázfogyasztást, valamint a lakosság alapvető élelmiszerekhez való hozzájutását, ami komoly ellátási problémákhoz vezetett Románia-szerte.²⁴

A magyar külügy stratégiaváltására, amelyet több, egymással összefüggő esemény idézett elő, 1985-ig kellett várni. A külügyminisztérium tájékoztatója megállapította, hogy a román politika az ország területi egységét fenyegető elemként kezeli az ottani magyarságot, asszimilációra törekszik, korlátozza az anyanyelvhasználatot, mi több, a képviselőire egyre nagyobb rendőri nyomás nehezedik.²⁵ A határon túli magyarok helyzete ezt követően az MSZMP márciusi kongresszusán is napirenden volt, a kérdéshez többen – köztük Kádár János, Aczél György, Pozsgai Imre és Losonczy Pál is – hozzászóltak. Az irányváltáshoz minden bizonnyal hozzájárult a szerveződő ellenzék is. A monori értelmiségi találkozó e tekintetben is áttö-

20 Lăncrănjan könyve ellen tiltakozásul 36 romániai magyar értelmiségi beadvánnyal fordult a központi pártvezetéshez, de elítélő volt a magyarországi értelmiségiek véleménye is: többen, köztük Szász György, Köteles Pál írásban cáfolták meg a könyvben szereplő állításokat. Vincze Gábor részletekbe menően elemzi a könyv megjelenésének körülményeit, az értelmiségi reakciókat, valamint a mű hatását az államközi kapcsolatok alakulására. Vincze, 2006. 279–299.

21 Tóth K., 2000.

22 Uo. 16–18.

23 Az intézkedés jelentősen megnehezítette a rokoni és baráti kapcsolatok fenntartását, továbbá leszűkítette az utazási lehetőségeket. Noha a magyar fél jelezte, hogy átveszi ezeknek a járatoknak az üzemeltetését, a román pártvezetés elutasította az ajánlatot. Földes, 2007. 315.

24 Novák, 2017. 55.

25 Földes, 2007. 340.

résnek bizonyult, mivel a demokratikus ellenzék és a népi-nemzeti mozgalom képviselői megvitatták a határon túli magyarok helyzetét.²⁶

Bárdi Nándor szerint az 1970-es évek elejétől az 1980-as évek végéig három csoportnak volt nyomásgyakorló szerepe a pártapparátusra: az első csoportot a népi írók képezték, akik a határon túli magyarok kérdését nyelvi-kulturális és demográfiai problémaként kezelték (Illyés Gyula, Csoóri Sándor); a második csoport, a demokratikus ellenzék emberi jogi kérdésként tekintett a problémára (*Beszélő*, Duray Bizottság, *Erdélyi Magyar Hírügynökség*), míg a harmadik csoportot az MSZMP Külügyi Osztályának képviselői alkották (Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba, Szokai Imre), akik a kulturális nemzetfelfogást tekintették irányadónak.²⁷ Minekutána mind a párt, mind az ellenzék tematizálta a határon túli magyarság problémáit, a kérdés folyamatosan napirenden volt, s ebből a pártvezetésnek is le kellett vonnia a konzekvenciákat.

A szemléletváltáshoz a helsinki záróokmány aláírását követő emberi jogi kampány nagymértékben hozzájárult. A dokumentum hetedik pontja ugyanis egyebek mellett az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartására kéri az érintett államokat. Annak ellenére, hogy az okmányban szerepel a kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosítása (törvény előtti egyenlőség, az emberi jogok tiszteletben tartása, a kisebbségek törvényes érdekeinek védelme),²⁸ ennek számonkérését sem a dokumentum tartalma, sem pedig a politikai viszonyok nem tették lehetővé. Mindazonáltal a záróokmány elfogadása a kisebbségi kérdés nemzetköziesítése szempontjából lényeges fejlemény volt, mivel olyan „normatív keretet” biztosított a magyar pártvezetés számára, amelynek segítségével a szélesebb nyilvánosságot is tájékoztathatta a magyar kisebbség helyzetéről.²⁹ 1985-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) ottawai konferenciáján lépett fel először a magyar küldöttség az erdélyi magyarok érdekében, ismertetve kilátástalan helyzetüket.³⁰ A magyar álláspont megváltozását egyértelművé tette Várkonyi Péter külügyminiszter országgyűlési beszéde, majd felszólalása az 1986. november végi bécsi utótalálkozó nyitóülésén.³¹

26 A tanácskozáson többek között részt vett Csoóri Sándor, Csurka István, Kis János, Konrád György, Tamás Gáspár Miklós és sokan mások.

27 Bárdi, 2004. 97–99.

28 „A részt vevő államok, melyek területén kisebbségek élnek, tiszteletben tartják a kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy élhessenek az emberi jogokkal és alapvető szabadságokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren.” *Helsinki záróokmány*, 1975. 1. rész, 7. cikk.

29 Waterbury, 2018. 25–26.

30 Demus László a magyar kormány nevében aggodalmát fejezte ki a kisebbségek erőszakos asszimilálása miatt. Novemberben Magyarország a Budapesten tartott EBEÉ fórumon újfent hangoztatta álláspontját, és elítélte a határon túli magyarokkal való bánásmódot, cáfolván a Ceaușescu által sokat hangoztatott kijelentést, miszerint Romániában a nemzetiségi kérdés már megoldódott. Knigh, 1987. 224.

31 A nemzetközi fórumokon hangoztatott magyar álláspont Földes György szerint úgy értelmezhető: Magyarország már lemondott arról, hogy a nemzetiségi kérdést a szocialista országok normájává tegye. Ettől kezdve arra törekedett, hogy a határon túli magyarok ügyét emberi jogi kérdésként vesse fel az európai fórumok előtt. Földes, 2007. 366.

Magyarország erőteljesebb fellépése nem befolyásolta az RKP nemzetiségi politikáját. Az 1980-as évek második felétől tovább szűkültek az intézményes kerek-
 tek, és nyilvánvalóvá váltak azok az intézkedések, amelyek a magyar nyelv és kultúra nyilvánosságából történő száműzésére vonatkoztak: a román vezetés megszüntette a televízió magyar adását, korlátozták a Bukaresti Rádió műsoridejét, határozat született a román településnevek kötelező használatáról, továbbá megérkeztek az első hírek a falurendezésről.³² Mindez újabb értelmiségi, ellenzéki mozgalmakat indított el. A Limes-kör létrejöttét Molnár Gusztáv kezdeményezte, és 1985–1987 között több találkozót is szerveztek Bukarestben, Brassóban és környékén. A csoportosulásnak több értelmiségi tagja volt, akik a rendszer összeomlása utáni alternatívákat vitatták meg.³³ A Limes-kör feloszlását követően Balázs Sándor professzor egy újabb szamizdat lapot adott ki, a *Kiáltó Szónak* 1988 során két száma jelenthetett meg.

Míg tehát Romániában egyre erőteljesebb nyomás nehezedett a kisebbségi közösségekre, Magyarországon változások kezdődtek a nemzetpolitikában. Ezt az MSZMP Külügyi Osztályának említett képviselői kezdeményezték. 1988 januárjában Szűrös Máttyás egy rádióbeszélgetés során a kultúr-nemzet-konceptióról beszélt, amelynek értelmében a határon túli magyarok a magyar nemzet részét képezik. Néhány héttel később Szokai Imre és Tabajdi Csaba a *Magyar Nemzetben* közölték *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című írásukat, amelyben részletesen elemezték Magyarországot és a határon túli magyarok viszonyának elvi alapjait. Az új nemzetstratégiának tekinthető felfogás szakított a korábbi évtizedeken át hangoztatott állásponttal, miszerint a nemzetiségi kérdés az adott ország belügye. A szerzők mellett foglaltak állást, hogy a szomszédos államok viszonyában a nemzetiségi kérdés és a magyar közösség helyzete meghatározó jellegű.³⁴ A párt magas rangú képviselőinek megnyilatkozása jelzésértékű volt, miszerint az MSZMP is támogatja a nemzetpolitikai reformfolyamatokat, az aktívabb fellépést a határon túli magyarok érdekében és a közvélemény tájékoztatását azok helyzetéről. E szemléletváltásnak betudhatóan a pártvezetés nem akadályozta meg az ellenzéki kezdeményezésre létrejött június végi tömegdemonstrációt a falurombolás ellen, amelyre válaszul Bukarest bezárattatta a kolozsvári főkonzulátust.³⁵

A két állam közötti kapcsolatok feszült szakaszában került sor az MSZMP KB új főtitkára, Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu találkozására Aradon. Az aradi

32 A falurendezésre vonatkozó elképzeléseit Ceaușescu már az 1960-as évek közepétől rendszeresen előhozta az RKP KB ülésein, azonban a különféle nyilatkozatokon túlmenően 1987 végéig érdemi lépés nem történt. Az 1987-es országos pártértekezleten a főtitkár már sürgette a „városok és községek rendezésére és korszerűsítésére vonatkozó programokat”, 1988 márciusában pedig ismertette annak konkrét részleteit (közigazgatási átszervezés, a falvak számának csökkentése, átköltöztetések, az agráripari tanácsok székhelyeinek várossá alakítása). Balázs, 1989. 77–80.

33 Bárdi, 2004. 83. A Limes-kör tagjai: Balázs Sándor, Bíró Gáspár, Cseke Péter, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Horváth Levente, Lőrincz Csaba, Molnár Gusztáv, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor, Visky András és Visky Ferenc.

34 A *Magyar Nemzet* 1988. február 13-i számában megjelent cikket lásd: Szokai–Tabajdi, 2000.

35 A konzulátus bezárásának körülményeit Szűts Pál visszaemlékezéseiben részletesen tárgyalja: Szűts, 1998. 134–141.

találkozó magyar szempontból Szűts Pál nagykövet és Hodicska Tibor ügyvivő beszámolója szerint kudarcként értékelendő, mivel a tárgyalásokon sorra lekerültek a napirendről a magyar szempontból fontos kérdések.³⁶ Következtesképpen, az államközi felső szintű tárgyalások e fejezete aligha járulhatott hozzá a két állam viszonyának javulásához, ehelyett a diplomáciai konfliktus elhúzódását eredményezte.

A Ceaușescu-rendszer utolsó éveiben bekövetkezett Románia példa nélküli elszigetelődése. A diktátor és felesége hatalmának megtartása érdekében alkalmazott eszközök, az emberi jogok alapvető megsértése, valamint a kisebbségi közösségek elnyomása nemcsak a nyugati bírálókat, a Romániáról készült jelentések állandó témáivá váltak,³⁷ hanem az ország külkapcsolataira is hatottak.³⁸ Egy évtizedes érdekérvényesítő munka után, 1987-ben a HHRF jelentős eredményt ért el az Egyesült Államokban, kongresszusi meghallgatásai ugyanis sikerre vezettek, mivel elsőként a Képviselőházban, majd a Szenátusban a Romániának nyújtandó legnagyobb kereskedelmi kedvezmény felfüggesztéséről határoztak.³⁹ A döntés megerősítéseként 1988 júliusában a Szenátus határozatban ítélte el Romániát a nemzetközileg elismert emberi jogok megsértése és a falurombolás miatt.⁴⁰

Az európai fórumok szintjén több ajánlás és állásfoglalás foglalkozott a romániai történésekkel. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése határozatban kérte a román döntéshozókat, hogy „mondjanak le azokról a tervekről, melyek magukban foglalják a falvak lerombolását, figyelmen kívül hagyva a kisebbségi jogokat, a kulturális, etnikai és vallási identitás megőrzésére irányuló erőfeszítéseket”.⁴¹ Az emberi és kisebbségi jogokról érkező aggasztó hírek az Európai Közösségek tagállamait is a Romániához való viszonyuk újraértékelésére készítette. Az Európai Parlament 1988-as jelentése alapján az Európai Bizottság nem hosszabbította meg az 1980-ban kötött kereskedelmi egyezményt, mi több, az Európai Parlament arra kérte a tagállamokat – figyelembe véve a romániai viszonyokat –, hogy függeszék fel az élelmiszerimportot.⁴²

Magyarország több szintén is fellépett a határon túli magyarok érdekében. Az EBEÉ bécsi találkozóján Magyarország csatlakozott ahhoz a nyolc országhoz, amely kisebbségvédelemre vonatkozó dokumentumok előkészítését javasolta.

36 Hodicska, 2014. 242–251.

37 Amerikai jelentés az emberi jogok helyzetéről, 1989. február 13. MNL OL Románia, XIX-J-1-j, 128–148. 74. doboz, 001031/2. 1–10.; Az Amnesty International jelentése a romániai emberi jogi helyzetéről, 1987. július. MNL OL XIX-J-1-j, 128–148. 74. doboz, 001031/2. 11–37.

38 A román külpolitika alakulása 1988-ban. 1989. május 24. MNL OL XIX-J-1-j, 128–10. 74. doboz, 00490/1. 1–13.

39 Herner-Kovács, 2013.

40 Az erdélyi magyarság helyzetével összefüggő fejlemények (Condemning Rumania for its human rights abuses, particularly its plan to raze agricultural villages in traditionally Hungarian areas), 1988. augusztus 10. MNL OL XIX-J-1-j, 128–19. 75. doboz, 0071/1. A nemzetközi közvélemény rangos sajtóorgánumok tájékoztatták a romániai fejleményekről: Romania set to eliminate 7000 villages by year 2000. In: *The Washington Times*, 1988. április 6.; Fleeing to a home-to home. In: *The Economist*, 1988. április 23.; Romania accused of plot to wipe out Hungarians. In: *The Guardian*, 1988. április 23.; Hungary Assails Romania on Village Razings. In: *New York Times*, 1988. május 29.

41 CoE Resolution, 1988.

42 Papadimitriou-Phinnemore, 2008. 18–19.

1989 februárjában Horn Gyula külügyminiszter-helyettes a genfi Emberi Jogok Bizottságának ülésén elítélte Romániát a kisebbségi jogok megsértése miatt, és támogatta a bizottság javaslatát egy különmegbízott kinevezésére a romániai emberi jogi helyzet kivizsgálására.⁴³ Március közepén a magyar vezetés komoly diplomáciai lépésre szánta rá magát: tekintettel az erdélyi menekültek számának látványos növekedésére,⁴⁴ a szocialista blokk államai közül elsőként csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, amely lehetővé tette az erdélyi menekültek befogadását.⁴⁵ Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszottak a Magyar Vöröskereszt, az ellenzéki csoportok, a történelmi egyházak, valamint a nyugati emigráció.⁴⁶

Miközben az Országgyűlés több állásfoglalásban is elítélte a romániai fejleményeket, a magyar diplomácia erőteljes tájékoztató kampányba kezdett: ennek egyik megnyilvánulása volt a Külügyi Intézet *Külpolitika* című folyóiratának az erdélyi magyarok helyzetét taglaló számának megjelentetése, majd angolra fordítása, amely eljutott a legtöbb nyugat-európai és amerikai külképviseletre.⁴⁷ A nyugati közvélemény tájékoztatásában az ellenzéki pártok és más szakemberek is részt vettek. Jeszenszky Géza és Joó Rudolf az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának sajtóértekezletén számolt be a romániai valóságról. A Magyar Demokrata Fórum külügyi szövegírójeként Jeszenszky Géza levélben fordult az európai vezetőkhez, amelyben a romániai kisebbségek helyzetét ismertette.⁴⁸

A közép-kelet-európai államok rendszerváltását megelőző utolsó magyar-román felső szintű találkozóra a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének július eleji, Bukarestben megtartott ülése adott alkalmat. A Ceausescuval tárgyaló magyar vezetés (Nyers Rezső, az MSZMP elnöke, Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter) konkrét feltételekhez kötötte az államközi viszony rendezését,⁴⁹ a magasabb szintű találkozóra vonatkozó román javaslattól azonban elzárkózott. A döntés indokoltságát a soron következő események (Tótkés László ügye, az aradi megemlékezés korlátozása) újból igazolták, s ennek következtében lekerült napirendről a felső szintű találkozóra vonatkozó javaslat.

43 Schöpflin–Poulton, 1990. 23. A román képviselők, előre látva a szavazás számukra kedvezőtlen kimenetelét, a végső szavazás előtt két nappal meghívták a bizottság titkárságát egy romániai látogatásra. Amikor a határozatot támogató államok ezt írásban is kérték, a megfelelő garanciákkal, a román delegáció visszakozott, mi több, nem ismerte el a szavazás végeredményét, és felhívta a bizottság figyelmét arra, hogy nem engedélyezik a különmegbízott beutazását. Brody–Weissbrodt, 1989. 600.

44 Míg 1988 első két hónapjában alig ezer erdélyi magyar menekült Magyarországra, márciustól számuk folyamatosan emelkedett, és havonta átlagban több mint ezer fő hagyta el az országot. A Migrációs és Menekültügyi Hivatal adataira alapozva Tóth Judit a Romániából származó menekültek számát 1988-ban 13 173 főre, 1989-ben 17 365 főre, míg 1990-ben 17 416 főre teszi. Tóth J., 2011.

45 Kaszás, 2015. 305–329.

46 Uo.

47 A folyóiratban megjelent tanulmányok a román nemzetpolitika sajátosságait, a falurendezési terveket, valamint a menekültek helyzetét elemezték. Lásd a *Külpolitika* 1989/2. számát.

48 A levelek konkrét hatása és eredménye nem lebecsülendő, mivel megerősítette a magyar pártvezetés nemzetközi fórumokon hangoztatott álláspontját, ebből következően minden bizonnyal hozzájárult a Romániát elítélő magatartás kialakulásához. Jeszenszky, 2015. 32.

49 A magyar feltételek között szerepelt a magyar kisebbség elleni diszkriminatív intézkedések megszüntetése és a falurombolási program leállítását, a Magyarország elleni propaganda felfüggesztése, valamint a magyar sajtótermékek beengedése Romániába. Békés, 2004. 312–313.

1989 végére fenntarthatatlan állapot alakult ki Romániában, ennek ellenére a Ceaușescu-rendszer hirtelen bukását senki sem láthatta előre (noha ehhez már számos tényező adott volt). Csak a lakosságra nehezedő egyre erőteljesebb elnyomással és az emberi jogok megsértésével lehetett fenntartani a rendszert, ami az ellátási gondok növekedésével egyre nagyobb elégedetlenséget szült, és végül a rendszer végét hozó társadalmi robbanáshoz vezetett. A külpolitikai tényezők közül a gorbacsovi reformok és a térségben lezajló rendszerváltások járultak hozzá a romániai ellenállás gyors kibontakozásához. A temesvári eseményeket nagy tömeget felvonultató tiltakozások követték Romániában országszerte, megpecsételve a Ceaușescu házaspár hatalmát.

A rendszerváltás és az átmenet első éve

A kommunizmus bukása fordulópontot jelentett az államközi kapcsolatokban, mivel véget ért egy olyan időszak, amikor Magyarország és Románia között csak abban volt egyetértés, hogy a két állam szomszédos egymással.⁵⁰ A rendszerváltás magában hordozta azt a lehetőséget, hogy hosszú távon rendezzék a két állam viszonyát és a romániai magyarság helyzetét. Megbukott ugyanis az a rendszer, amely uralmát a belső és külső ellenség keresésével, a nacionalista mozgósítással, az egységes és homogén állam megteremtésével biztosította. A remények azonban hamar szertefoszlottak, mivel a kommunista rendszer bukása Romániában nem jelentett valódi törést, szakítást a múlttal. Az új vezetés számos politikai, hatalomtechnikai eszközt és külpolitikai gyakorlatot átvett a régi nomenklatúrától, ami alapvető módon meghatározta a rendszerváltást követő időszak politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait, az államközi kapcsolatokat és a romániai magyarság helyzetét.

A rendszerváltás eseményei lehetőséget teremtettek a romániai magyarok önszerveződéséhez.⁵¹ 1989. december 25-én megalakult az RMDSZ, amely a romániai magyarság érdekképviselőinek igényével jelent meg a romániai politikai mezőben.⁵² A rövid időn belül megfogalmazott szándéknyilatkozat – amely az RMDSZ első programjának is tekinthető – néhány lényeges külpolitikai célkitűzést is megfogalmazott, amit elsősorban a történelmi tapasztalat és a román többséggel szembeni bizalmatlanság motivált.⁵³

50 Horn, 1991. 231.

51 A romániai magyarság képviselői és későbbi vezetői a kommunista időszak alatt az erdélyi városokban működő ellenzéki csoportosulások, értelmiségi körök és mozgalmak tagjaiból kerültek ki. Lásd erről a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet égisze alatt lefolytatott kutatást, amely a magyarok rendszerváltás utáni szerepvállalását és önszerveződését elemezte Erdély 12 városában. Bárdi–Gidó–Novák, 2014. 11.

52 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságának kiáltványa. Bukarest, 1989. december 25. Lásd: *Húszéves az RMDSZ*, 2009. 383–384.

53 Az RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának szándéknyilatkozata leszögezi: „A Szövetség bekapcsolódik a helsinki folyamat továbbvitelébe és képviselteti magát az e folyamatban részt vevő országokban élő kisebbségek rendezvényein. (...) A Szövetség képviselteti magát vagy megfigyelői útján van jelen nemzetközi fórumok olyan rendezvényein, amelyek napirendjén a kisebbségi kérdés valamely jelensége szerepel. (...) A Szövetség mindent megtesz annak érdekében, hogy a Romániában élő kisebbségek aktív

A két állam nem hivatalos kapcsolatfelvételére a forradalmat követő napokban került sor, amiben a bukaresti magyar nagykövetség játszott kezdeményező szerepet. A külügyi feljegyzésekből tudjuk, hogy a nagykövetség munkatársai keresték a kapcsolatot a Nemzeti Megmentési Front (NMF) képviselőivel: december 24-én Szűts Pál nagykövet Dumitru Maziluval, a Nemzeti Megmentési Front tagjával folytatott beszélgetést.⁵⁴ Mazilu olyan hangot ütött meg, amelyre évek óta várt a magyar külügyminisztérium. December végén Horn Gyula külügyminiszter Bukarestbe látogatott, ahol az új vezetés bel- és külpolitikai szándékairól tájékozódott, találkozott Ion Iliescuval, a Nemzeti Megmentési Front elnökével és Petre Roman miniszterelnökkel. A találkozón konkrét kérdésekről is egyezség született: a főkonzulátusok és kulturális intézetek megnyitására a két állam fővárosaiban, valamint a kisebbségi oktatási hálózat bővítéséről, ennek magyar részről történő támogatásáról.⁵⁵ A magas szintű találkozón elhangzott javaslatokat – főként a román fél magatartásának betudhatóan (kivárás, halogatás) – nem követték konkrét lépések, amire Horn Gyula a román külügyminiszternek címzett leveleiben is rámutatott.⁵⁶ A látogatás az RMDSZ szempontjából is kiemelkedő jelentőségű volt, mivel a külügyminiszter tárgyalat Király Károllyal és Domokos Géza íróval, az RMDSZ egyik alapítójával és első elnökével. A *Romániai Magyar Szónak* adott interjújában és a hazatérés utáni sajtótájékoztatón elhangzott, hogy a felek közeledésének lényegi alapját jelenti, hogy Magyarország tiszteletben tartja Románia területi integritását és nemzeti szuverenitását, továbbá a magyar–román viszony rendezésének feltétele a romániai magyarok jogainak biztosítása.⁵⁷

Belpolitikai téren jelzésértékűnek számított a Nemzeti Megmentési Front nyilatkozata a nemzeti kisebbségek jogairól. A nyilatkozat elítélte az előző rendszer kisebbségekkel szembeni politikáját, és kinyilvánította szándékát, hogy „garantálja az egyéni és kollektív nemzeti jogokat és szabadságjogokat”.⁵⁸ Noha nem kínált konkrét megoldást a nemzetiségi kérdésre, több olyan – a kisebbségi jogok alkotmá-

szerepet töltsenek be a környező országokkal való jószomszédi viszony megszilárdításában, a közép-kelet-európai népek közötti kulturális és politikai közeledésben.” *Szándéknyilatkozat*, 1990. 5–6. Az RMDSZ külpolitikájának intézményesüléséről bővebben: Szabó, 2015. 117–146.

54 A beszélgetés alkalmával Mazilu elismerően szólt a magyar segítségről, maga és a Nemzeti Megmentési Front nevében „hálával adózott Magyarországnak erkölcsi, politikai és konkrét anyagi segítségével, melyet a forradalom támogatásáért, a most kialakult helyzetért tesz”. A két állam viszonyáról elmondta, hogy gyökeres változásokra kell számítani, merthogy „megszűnik a mesterségesen táplált gyűlölet, s felszámolják a két nép közeledésének és szoros kapcsolatának akadályait”. Egyben jelezte, hogy az első lépések már megtörténtek, mivel megnyitották a magyar–román határt. Lásd: Kapcsolatfelvétel az NMFT egyes tagjaival, 1989. december 25. MNL OL XIX–J–1–j, 128–1. 74. doboz, 004747. 2.

55 Uo. Az RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának január 2-i közleményéből, Domokos Géza beszámolójából azt is megtudjuk, hogy Horn Gyula üdvözölte az RMDSZ megalakulását, és „támogatja az RMDSZ kiáltványában megfogalmazott alapelveket és célokat”. *Romániai Magyar Szó*, 1990. január 5. 2.

56 Lényegében egy 1990. január végi és egy március 2-i keltezésű levélről van szó, amelyekben a magyar külügyminiszter pozitívan értékelte a találkozón elhangzott javaslatokat, azonban elégedetlenségét fejezte ki az eddigi előrelépésekkel, valamint a magyarelles fellépésekkel kapcsolatosan. Horn, 1990. 110–111., 125–126.

57 Horn, 1989. 330.; Horn Gyula magyar külügyminiszter nyilatkozata lapunk számára. In: *Romániai Magyar Szó*, 1989. december 31. 1. és 3.

58 *NMF-nyilatkozat*, 1990.

nyos garanciáira, a kisebbségi törvény előkészítésére, az anyanyelvhasználat biztosítására, a nemzetiségi minisztérium létrehozására vonatkozó – ígéretet tartalmazott, amelyek gyakorlati megvalósulása jelentős előrelépést jelentett volna az erdélyi magyarok jogi helyzetének javítása szempontjából. A bekövetkező változások azonban az átmenet etnicizálódását eredményezték, elsőként helyi, majd országos szinten is. A megoldandó strukturális (gazdasági) problémákkal párhuzamosan a magyar közösség követelése is előtérbe kerültek, amelyeket a Nemzeti Megmentési Front „nem akart vagy nem tudott kellőképpen kezelni”.⁵⁹

A magyarság látványos önszerveződése – főként az etnikailag vegyes településeken – kiváltotta a román elit radikalizálódását, amit fokoztak a román állam vezetőinek megnyilatkozásai és a magyarelles civil szervezetek állami támogatása (Frăția Românească, Vatra Românească). A nemzeti mozgósítás 1990. március 19–20-án Erdély egyik frontvárosában, Marosvásárhelyen erőszakos összecsapásokhoz vezetett: több személy életét veszítette, és több százan megsebesültek.⁶⁰ Az RMDSZ Elnöksége az eseményeket követően nyilatkozatban fordult a bukaresti vezetéshez, az események kivizsgálását, a vétkesek felelősségre vonását és a Vatra Românească betiltását kérve. A többi kisebbség képviselőit az RMDSZ vezetősége arra hívta fel, hogy „alkossanak közös frontot demokratikus jogaink, jövőnk megvédelmezéséért”.⁶¹

A márciusi események a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa Végrehajtó Bizottságának március 20–21-i ülésén kerültek napirendre.⁶² Két fontos döntés érdemel kiemelt figyelmet: vizsgálóbizottságot hoztak létre az események kivizsgálására, amely másnap megkezdte feltáró munkáját. A vizsgálóbizottság jelentését 1991 januárjában vitatta meg és fogadta el a parlament, a konkrét felelősök megnevezése azonban elmaradt, a bírósági perekben pedig – mint az RMDSZ beadványaiból ismert – csak magyar és roma nemzetiségűeket ítélték szabadságvesztésre, a román nemzetiségű vádlottakat rendre felmentették.⁶³ A Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa másik lépése egy kormánynyilatkozat megszövegezése volt, amely válaszlépés is volt egyben a magyarországi bírálóakra (Szűrös Mátyás, Németh Miklós levelei, Horn Gyula nyilatkozatai). A nyilatkozat hangsúlyozta a külső erők befolyását a forradalom kirobbantásában, valamint felemlgette a magyar fél felelősségét.

A marosvásárhelyi eseményekre adott román válaszlépéseket a magyar vezetés sem hagyhatta figyelmen kívül, a diplomáciai lehetőségeket kihasználva a legerőteljesebben kívánt fellépni. A román nyilatkozatra rövid időn belül megszületett a magyar kormány nyilatkozata, amelyben visszautasították a román vádakat, és a román vezetést a nemzetiségi jogok, a helsinki záróokmányban foglaltak teljesítésére

59 László–Novák, 2012. 73.

60 Uo. 83–168.

61 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Elnökségének nyilatkozata, 1990. március 20. Lásd: *Húszéves az RMDSZ*, 2009. 394–395.

62 A Nemzeti Megmentési Front készülvén a közelgő választásokra, hatalmának és pozíciójának megtartása érdekében 1990 februárjában párttá alakult, és hatalmát megosztva az újjáalakuló történelmi pártokkal létrehozta a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsát, illetve ennek megyei szervezeteit.

63 László–Novák, 2012. 179–180.

kérték.⁶⁴ Németh Miklós Petre Romanhoz címzett levelében sajnálattal állapította meg, hogy Romániában a többség-kisebbség viszonya nem a megbékélés, hanem a konfrontáció irányába fordult.⁶⁵ A nyilatkozatokkal párhuzamosan a bukaresti nagykövetség találkozózt kezdeményezett a felső szintű vezetőkkel, aminek eredményeként az elkövetkező napokban Szűts Pál bukaresti nagykövet találkozott Ion Iliescuval, Petre Romannal és Sergiu Celac külügyminiszterrel. A nagyköveti beszámolókból megállapítható, hogy a román vezetés nem volt elkötelezett az események azonnali kivizsgálása tekintetében. A találgatások, a konfliktus kialakulásáról szóló eltérő magyarázatok egyrészt az Iliescu-vezetés hatalmának megszilárdulását eredményezték, másrészt elterelték a figyelmet a gazdasági és egyéb problémákról, végül pedig megerősítették annak a lehetőségét, hogy a hírszerző szolgálatok újjászerveződjenek.⁶⁶

Három hónappal a decemberi forradalmat követően a nemzetközi közvélemény figyelve újból Romániára irányult, mert a legfontosabb hírügynökségek és lapok (*Associated Press, Die Welt, AFP, Izvesztyija, Le Figaro, Pravda, The Times, Reuters*) részletesen ismertették az események kiváltó okait és lefolyását.⁶⁷ Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkár felhívásában arra kérte a feleket, hogy „tanúsítsanak tartózkodó magatartást, s törekedjenek a jó szándék jegyében a megbékélésre, a további vérontás megelőzésére”.⁶⁸ A márciusi eseményeket azonban számtalan más fejlemény – parlamenti és államfőválasztás, bányászjárás (Zsil-völgyi bányászok Bukarestbe utaztatása és fellépése Iliescu köztársasági elnök mellett) – is követte, amelyek megerősítették a nyugati és a szomszédos államok, valamint a nemzetközi szervezetek feltételezéseit, miszerint az országban nem biztosítják az alapvető emberi és szabadságjogokat, valamint a kisebbségi közösségek jogainak védelmét. A marosvásárhelyi események és az arra adott reakciók következményeként mélypontra zuhantak a magyar–román kapcsolatok, illetve zátonyra futottak a román külügyminisztérium azon próbálkozásai, amelyekkel Romániát az európai vérkeringésbe próbálták visszavezetni.

A marosvásárhelyi eseményeket követően az erdélyi magyarság és szerveződő politikai képviselője új helyzetbe került: fokozódott a magyar közösség elleni lejárató kampány, és kiéleződtek az etnikai törésvonalak a román belpolitikában, így az RMDSZ egyre inkább kiszorított helyzetben találta magát. Az elszigeteltségből

64 *Kormánynyilatkozat*, 1990. 339–341.

65 A magyar miniszterelnök tiltakozott az RMDSZ-székház feldúlása, Sütő András súlyos bántalmazása, valamint a rendfenntartó erők tétlensége miatt, és nyomatékosan kérte, hogy „a román hatóságok az ENSZ Alapokmányával és más, Románia által is vállalt nemzetközi kötelezettségekkel összhangban a leghatározottabban lépjenek fel az uszító szervezetekkel szemben (...), mivel a hathatós intézkedések elmaradása beláthatatlan következményekkel fenyeget, amelyekért minden felelősség a román felet terheli.” Németh Miklós üzenete Petre Romanhoz. In: *Romániai Magyar Szó*, 1990. március 22. 4.

66 Bukaresti magyar nagykövet találkozója Ion Iliescu elnökkel, 1990. március 20. MNL OL XIX–J–1–j, 128–13. 61. doboz, 001501/2.; Bukaresti nagykövetségünk látogatása Petre Roman miniszterelnöknél, 1990. március 25. MNL OL XIX–J–1–j, 128–13. 61. doboz, 001501. 1–8.; Bukaresti nagykövetségünk látogatása S. Celac külügyminiszternél, 1990. március 26. MNL OL XIX–J–1–j, 128–13. 61. doboz, 001501/1. 1–5.

67 László–Novák, 2012. 186–187.

68 Az ENSZ-főtitkár felhívása. In: *Romániai Magyar Szó*, 1990. március 24. 6.

az egyetlen kiútnak az erdélyi magyarság problémáinak nemzetközi – az európai fórumokon való és nemzetközi szervezetek előtti – megjelenítése tűnt. A szervezet külpolitikai célkitűzéseinek kongresszus általi megerősítése⁶⁹ és magyarországi támogatása új lehetőséget nyitott az érdekérvényesítésben, mindez egyúttal az RMDSZ külpolitikájának intézményesülését eredményezte az elkövetkező években. Az intézményesülés azt jelentette, hogy 1. az előzetes programpontok és célkitűzések a Szövetség programjának integráns részévé váltak; 2. a külpolitikai képviselet a szervezeti struktúrában is tükröződött: először megalakult a külkapcsolatokkal foglalkozó iroda, majd 1993-ban a Külpolitikai Tanácsadó Testület, és létrehozták a szövetségi elnök által kinevezett külpolitikai tanácsosi posztot; 3. a külföldi látogatások, tájékoztató körutak eredményeként folyamatosan bővültek az RMDSZ külkapcsolatai.⁷⁰ Utóbbi esetében az egyéni kapcsolati hálók, a magyar diplomácia segítségével, illetve a diaszpórában működő szervezetek meghívásai komoly segítségnek bizonyultak.⁷¹

A román és a magyar állam közötti diplomáciai kapcsolatokban a rendszerváltás nem hozott fordulatot, amit az 1990. július végi külügyi államtitkári találkozó eredményei is alátámasztanak. A találkozóról készített jelentésből kiderül, hogy a kétoldalú kapcsolatok javulása szempontjából lényeges napirenden szereplő kérdések – a főkonzulátusok újrainyitása, a nemzetiségi charta megszövegezése, nemzetiségi vegyes bizottság megalakítása, a menekültügyi kérdések rendezése – vonatkozásában a román álláspont továbbra is halogató és elutasító volt.⁷² Az egyetlen változás a kisebbségek helyzetének rendezésében mutatkozott: a kisebbségi vegyes bizottság létrehozására vonatkozó magyar javaslatot a román fél arra hivatkozva vetette el, hogy a kisebbségi „kérdés nem kétoldalú, hanem európai dimenziójú ügy”.⁷³ A júliusban tárgyalt kérdések a november 15–17. közötti külügyi tanácskozáson is napirenden szerepeltek, azonban lényegi előrelépés itt sem történt.

69 Az RMDSZ I., nagyváradi kongresszusán (1990. április 21–22.) a külpolitika és a külkapcsolatok jellegére vonatkozóan nem született határozat, az elfogadott program megerősítette a szándéknyilatkozatban foglalt elveket, egyúttal további elemekkel egészítette ki azt: 1. kifejezte csatlakozási igényét a Magyarok Világszövetségéhez; 2. támogatta a testvértelepülések közötti együttműködést; 3. mivel a kisebbségi kérdést nem tekintette belügynek, „fenntartja magának azt a jogot, hogy tájékoztassa a nemzetközi közvéleményt, a nemzetközi intézményeket a romániai magyarság helyzetéről”. Lásd: *RMDSZ I. kongresszus*, 1990. 17.

70 Szabó, 2015. 132–133.

71 A sajtóanyagokból és más dokumentumokból megtudhatjuk, hogy ebben az időszakban az Egyesült Államokban járt Tőkés László, Markó Béla és Tokay György. Domokos Géza a magyar kormánnyal folytatott tárgyaláson és az EBÉÉ párizsi csúcstalálkozóján vett részt, emellett pedig számos budapesti találkozóról van tudomásunk.

72 1990. július 24–26. között külügyminisztériumi találkozóra került sor Budapesten, amelyet Szokai Imre államtitkár-helyettes és Romulus Neagu államtitkár vezetett. Az öt fő témakörben – politikai-jogi, gazdasági, kulturális, konzuli és állampolgári témákban – a felek összesen 28 kérdést vitattak meg. Lásd: Jelentés a magyar–román külügyminisztériumi tárgyalásokról, 1990. július 24–26. MNL OL XIX-J-1-j, 128–13. 61. doboz, 002743/1. 1–20.

73 Uo. 11. A jelentés is utal arra, hogy a kisebbségi kérdés tárgyalását a román fél olyan mederbe kívánta terelni, hogy rövid időn belül ne lehessen kötelező érvényű kisebbségjogi normákat kialakítani. Mivel a következő találkozókön a román fél újból belpolitikai kérdésként tekintett a magyar kisebbség helyzetére, megállapíthatjuk, hogy a román álláspont nem tűnik következetesnek: egyrészt a politikai konjunktúra, másrészt a várható kritikák függvényében változott.

Az egyeztetett jegyzőkönyvet a román fél nem írta alá, ami arra mutatott, hogy ténylegesen nem kíván előbbre lépni az államközi kapcsolatok vitás kérdéseiben.⁷⁴ Mindazonáltal a külügyi konzultációknak volt egy másik, nem lebecsülendő eredménye, miszerint a felek között egyetértés mutatkozott abban, hogy felülvizsgálják az 1972-ben megkötött államközi szerződést.⁷⁵

A zavaros romániai belpolitikai helyzet és az RMD SZ marginalizálódása, valamint a román félnek a magyar kisebbséggel szemben tanúsított álláspontja nem kedvezett a magyar diplomáciának sem. Mindazonáltal Magyarország arra törekedett, hogy az erdélyi magyarság érdekérvényesítési kísérleteinek támogatásával a demokratikus intézmények kialakítását is elősegítse. Az államtitkári találkozók alkalmával tanúsított kezdeményező szerepének eredményei a kulturális és művelődési,⁷⁶ illetve a védelmi és katonai területeken mutatkoztak meg leginkább.⁷⁷ Az együttműködés ez utóbbi dimenziója kiemelt jelentőségűvé vált a két állam kapcsolatában, egyrészt mivel döntő érvként szolgált arra, hogy a jövőben elkerülhetőek a viszályok, másrészt pedig rácsáfolta az államközi fegyveres konfliktus kialakulására vonatkozó előrejelzésekre.⁷⁸

A két ország haderejének állapotáról nem rendelkezünk átfogó információkkal, az empirikus adatok azonban a rendszerváltás időszakában a védelmi kiadások csökkenését jelezték. A Stockholmi Nemzetközi Békeutató Intézet (SIPRI) által közölt adatok alapján elmondható, hogy jelentősen csökkent Magyarország védelmi költségvetése: míg 1988-ban a védelemre szánt összeg a GDP 3,6 százalékát tette ki, 1993-ra ez az arány 1,9 százalékra redukálódott.⁷⁹ Románia esetében a SIPRI becslése alapján a védelemre fordított költségek 1988-ban a GDP több mint 4,5 százalékát jelentették, majd a ráfordítások 1991-től szintén csökkenő tendenciát mutattak. A katonai kiadások visszaesése ugyan elvben nem zárta ki egy esetleges fegyveres konfliktus kialakulását a felek között, azonban a védelemre szánt költsé-

74 Jelentés Szokai Imre helyettes államtitkár és Romulus Neagu román külügyminiszteri államtitkár november 15–17-i tárgyalásairól. MNL OL XIX–J–1–j, 128–135. 61. doboz, 003504/7. 1–11.

75 A szerződést aláíró felek vállalták, hogy erősítik a két állam közötti együttműködést, biztosítják a Varsói Szerződés tagállamai határainak sérthetetlenségét, fegyveres támadás esetén pedig katonai segítségnyújtás mellett kötelezték el magukat. A barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására 1972-ben, egy olyan időszakban került sor, amikor már a magyar pártvezetés számára is érzékelhetővé váltak a romániai központosítási törekvések. Ebből adódóan Kádár János sem szerette volna túlértékelni a szerződés aláírását és a bukaresti látogatás jelentőségét, amely annak ellenére, hogy nem hozott jelentősebb eredményt, a román félnek kedvezett. Földes, 2007. 160–167.

76 A két állam oktatási minisztériumainak képviselői 1991 januárjában oktatási megállapodást kötöttek, februárban megegyeztek a magyar házak megnyitásáról, júliusban pedig művelődési és kulturális megállapodás született.

77 Májusban Somogyi Ferenc magyar és Teodor Meleşcanu román külügyi államtitkár aláírta a magyar–román nyitott égboltról szóló szerződést (Acord între Guvernul României și Guvernul Republicii Ungaria privind stabilirea unui regim de Cer Deschis). A dokumentum évente több próbapülést irányzott elő a partnerállamban, ezzel a térség országai közötti bizalom és biztonság megerősítését célozta. A diplomáciai kapcsolatok intenzitásának növekedését az aláírt megállapodások mellett az is jelezte, hogy Európa tanácsi tárgyalások keretében a két ország külügyminisztere találkozott egymással, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank tanácskozásán pedig államfői megbeszélésre került sor.

78 Brzezinski, 1989. 4–5.; Snyder, 1990. 33.; Griffiths, 1993. 22.

79 SIPRI *Military Expenditure Database*. <https://www.sipri.org/databases/milex> (letöltés: 2020. január 8.).

gek csökkentése arra utalt, hogy sem Magyarország, sem Románia nem tekintett katonai veszélyforrásként a másik országra.

Az államközi együttműködés eredményeinek azonban elhanyagolható hatása volt a romániai magyarok helyzetére. Az RMDSZ sokoldalú tevékenységének szükségességét a belpolitika alakulása is igazolta. A magyar kisebbség elleni támadások egyik fontos színtere a parlament volt, az ott folyó viták és jogalkotási munkálatok közül kiemelt figyelem kísérte Románia új alkotmányának előkészítését. Az alkotmánytervezet nem felelt meg a nemzeti kisebbségek elvárásainak.⁸⁰ Egy másik ügy, a két, többségében magyarok lakta megyében élő románok helyzetéről készült, úgynevezett Har–Cov jelentés további akadályokat gördített az etnikumközi együttműködés elé, mivelhogy kollektív bűnösséggel vádolta az erdélyi magyar közösséget, a parlamenti vitákon felszólaló képviselők pedig számtalan alaptalan vádat fogalmaztak meg, és az RMDSZ betiltását kérték.⁸¹

A fentiekből látható, hogy ebben az időszakban sem a belpolitikai viszonyok, sem az államközi kapcsolatok nem szolgáltak elégséges megoldásokkal a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésére. A probléma európai (nemzetközi) szintű rendezésére sem mutatkozott sok esély, mivel az európai fórumok figyelmét egyre inkább a balkáni események kötötték le, továbbá a rendszerváltást követően Románia viszonylag elszigetelt helyzetben találta magát: egyrészt az európai fórumokkal való kapcsolatai esetlegesek voltak, másrészt – néhány kivételtől eltekintve – a nemzetközi nem kormányzati szervezetek jelenléte gyenge volt, harmadrészt pedig az állami és nem állami szereplők az emberi jogi dimenziót hangsúlyozták, ezen belül a kisebbségi kérdés kevésbé foglalkoztatta őket.

A bécsi székhelyű International Helsinki Federation az első szervezetek között jelent meg Romániában, munkájáról pedig folyamatosan tájékoztatta a nemzetközi közvéleményt.⁸² Mint más közép-kelet-európai államoknak, az Egyesült Államok Romániának is nyújtott segítséget demokráciatámogatási programjának keretében (United States Agency for International Development, USAID). Thomas Carothers szerint a támogatások három főbb területre terjedtek ki: a választások előkészítésére, a kormányzati intézmények és a civil társadalom fejlesztésére,

80 Az alkotmánnyal szembeni elégedetlenségüknek a magyar kisebbség képviselői is hangot adtak. Bár az elfogadott alkotmány 6. cikkelye elismerte a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát identitásuk megőrzéséhez, a kisebbségi jogok védelmének módozatait elmulasztotta felsorolni. További hiányosságként értékelendő, hogy az alaptörvény nem határozta meg a többség-kisebbség intézményes viszonyát, ehelyett az egységes és oszthatatlan nemzetállam alapjának a román népet tekintette. Lásd: *Románia alkotmánya*, illetve Varga, 2003.

81 A jelentés alapját az képezte, hogy ebben az időszakban a román sajtó folyamatosan arról tudósított, hogy a rendszerváltás után a Hargita és Kovászna megyei románokat folyamatosan elnyomják és diszkriminálják, aminek következtében több ezren kénytelenek voltak elhagyni a két, többségében magyarok lakta megyét. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy valóban megfigyelhető volt bizonyos mértékű elvándorlási hullám. Mivel a korábban odahelyezett pártaktivisták és egyéb káderek állásának egy része a rendszerváltás után megszűnt, többen hazatértek szülőhelyükre, románülözésről – amit a román sajtó hangtatott – azonban nem beszélhetünk.

82 Cartner, 1991.

Románia esetében mindez kereskedelmi megállapodásokkal és a média segítségével is kiegészült.⁸³

Románia és az európai fórumok közötti kapcsolatokban számos ellentmondó szándék lelhető fel: érezhető volt a román közeledési törekvés, de annak fenntartásával, hogy az állam belügyének tekinti a kisebbségi kérdést. Az Európai Közösségek (majd Unió) és Románia viszonyáról Judith Kelley kifejtette, hogy az ország gazdasági helyzetéből kiindulva mindkét fél tisztában volt azzal, hogy messze van az esetleges csatlakozás. Ebből következhetett többek között az, hogy az Európai Közösségek főként gazdasági kérdésekre koncentráltak, a kisebbségi kérdésre alig fordítottak figyelmet, Románia pedig bizonytalan volt mind a tagsággal kapcsolatos kilátásokat illetően, mind pedig abban, vajon az Európai Közösségek milyen módon és mértékben avatkozhatnak be a kisebbségi kérdésbe, milyen intézkedéseket kérhetnek számon.⁸⁴

A dilemmák ellenére a román diplomácia minden eszközzel arra törekedett, hogy Románia bekerüljön az európai és a nemzetközi vérkeringésbe: a külügyminisztérium fehér könyve az ország nemzetközi helyzetének és megítélésének javítását tűzte ki célul. Fő prioritásként szerepelt a nyugat-európai államokkal és szervezetekkel, valamint a szomszédos államokkal folytatott kapcsolatok bővítése.⁸⁵ Az új külpolitikai stratégia gyakorlati megvalósításaként értelmezhető a román külügy aktivizálódása.⁸⁶ A kapcsolatok javításában stratégiai szempontot jelentett a nemzeti kisebbségek helyzete, tudniillik e téren Románia több bírálatot kapott. A kritikáknak a román diplomácia egy újabb fehér könyv előkészítésével, a romániai kisebbségek helyzetének bemutatásával próbált elébe menni,⁸⁷ emellett pedig folyamatosan napirenden tartotta egy magas szintű államközi találkozó létrejöttének szükségességét.⁸⁸

A kapcsolatok bővítésére törekvő RMDSZ megkísérelte a romániai kisebbségek helyzetét nemzetközi szinten megjeleníteni. 1991 februárjában magyarországi támogatással levelet intézett az Európa Tanácshoz, amelyben a romániai politika alakulását az etnikai diktatúra irányába tartó folyamatként értékelte (a levél szerint a rendőrállam restaurációja zajlik, korlátozzák az információáramlást, a vélemény- és a mozgásszabadságot, és az igazságszolgáltatás terén is számos

83 Carothers, 1996. Idézi: McMahon, 2007. 109–110.

84 Kelley, 2004. 156.

85 A román külügyminisztérium Fehér könyve (Carte Albă – șase luni de preocupări, acțiuni și inițiative: iunie–decembrie 1990), 1990. december 29. MNL OL XIX–J–1–j, 128–2. 41. doboz, 0045.

86 Románia az ENSZ Biztonsági Tanács nem állandó tagjaként és soros elnökeként (1990. augusztus) hozzájárult az iraki agresszió elítéléséhez; javultak a kapcsolatai az Európa Tanáccsal, kereskedelmi együttműködést kötött az Európai Közösségekkel, valamint más nemzetközi és regionális fórumokon is hallatta hangját.

87 A dokumentum a kormány álláspontját hangoztatva, statisztikai adatok felsorakoztatásával vázolta a nemzeti kisebbségek jogait, a kisebbségek jelenlétét a közintézményekben, az anyanyelvi oktatás és az egyházak helyzetét, valamint a kulturális intézmények támogatásáról is közölt adatokat. Lásd: Fehér könyv a romániai etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek jogairól (Carte Albă cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților etnice, lingvistice sau religioase din România), 1991. július 1., 1991. december 29. MNL OL XIX–J–1–j, 128–2. 41. doboz 0045/3. Az RMDSZ képviselői és több újság munkatársai a dokumentumban fellelhető csúsztatásokra hívták fel a figyelmet.

88 Năstase, 2006. 243–246.

visszaélésre rámutatott). Az RMDSZ elnöke és főtitkára által jegyzett levél ráirányította a figyelmet a romániai állapotokra, és azt kérte az Európa Tanács tagjaitól, hogy gyakoroljanak nyomást a román kormányra, és kössék feltételekhez az országnak nyújtott nyugati támogatásokat.⁸⁹

A nemzetközi szintéren való megjelenés másik fontos elemét a magyarországi politikai vezetőkkel való hivatalos kapcsolatfelvétel jelentette: a november 8-án Budapestre utazó RMDSZ-küldöttséget Antall József miniszterelnök és Szabad György házelnök fogadta. A találkozó mindkét fél részéről kiemelt jelentőséggel bírt, mert megalapozta és végső soron intézményesítette Magyarországot mint anyaország és az RMDSZ viszonyát. Ez az intézményes keret pedig lehetőséget biztosított arra, hogy a későbbiekben a felek rendszeresen konzultáljanak a romániai magyarságot érintő kérdésekről és a magyarországi támogatások felhasználásáról.

Következtetések

Az 1970-es évektől az 1990-es évek legelejéig tekintettük át a magyar–román államközi viszony és a romániai magyarság történetének meghatározó folyamatait, és azt vizsgáltuk, hogy a romániai magyar kisebbség helyzetének fokozatos romlása miként befolyásolta az államközi kapcsolatokat, valamint a romániai magyarság helyzetének nemzetköziesítésére irányuló törekvések milyen konkrét eredményekhez vezettek.

Az 1970-es évek végétől a magyar diplomácia két szintéren igyekezett pozitív változásokat elérni a romániai magyarság érdekében: egyrészt kimerítette az államközi kapcsolatok számos csatornáját és eszközét, amellyel érdemben befolyásolhatta a kisebbségi problémák rendezését, másrészt a nemzetközi közvélemény előtt is felhívta a figyelmet a Ceaușescu-rezsim kisebbségi politikájára, a magyar közösséget érintő elnyomó és diszkriminatív gyakorlatokra. Nemzetközi szintéren a legnagyobb sikert kétségkívül a HHRF érte el, amely hozzájárult ahhoz, hogy a Kongresszus megvonta Romániától a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény biztosítását. Hasonlóképpen felléptek a kisebbségi magyarok érdekében a nyugati magyar emigráció tagjai, az ellenzéki csoportok képviselői, egykori pártfunkcionáriusok, nem utolsósorban pedig a kisebbségi elit különböző képviselői. Az állami és nem állami szereplők „hálózatának” jelentős szerepe volt a magyar kisebbség igényeinek, végső soron pedig az emberi és kisebbségi jogok biztosítására vonatkozó követelések megjelenítésében.

Annak ellenére, hogy a rendszerváltás megteremtette azokat a keretfeltételeket, amelyek lehetőséget biztosítottak ahhoz, hogy a két állam újraértékelhesse viszonyát, erre csak néhány olyan területen került sor, ahol a kisebbségi kérdé-

89 „Felkérjük önöket, hogy csak az esetben és addig támogassák a román kormányt, amíg az hiteles garanciákat nyújt az egyéni és kisebbségi jogok minden állampolgárra kiterjedő védelmével kapcsolatban, továbbá míg betartja a demokratikus alapelveket, melyeket a Helsinki Záróokmány és más nemzetközi emberjogi dokumentumok is tartalmaznak.” Az Európa Tanácsnak szóló RMDSZ-állásfoglalás, 1991. február 14. MNL OL XIX–J–1–j, 128–10. 50. doboz, 00738/1. 1–3.

rendezése nem került napirendre (például a katonai és védelmi együttműködésben). A romániai belpolitikai folyamatok és a többségi nacionalizmus intézményesülése az 1990-es évek elején áthidalhatatlan akadályt jelentettek a jószomszédi viszony kialakításában, egyúttal marginalizálták a magyar kisebbség politikai képviseletét vállaló RMDSZ-t. A kialakult helyzetben a szervezet – a magyar diplomácia hathatós támogatását élvezve – látványosan építette külügyi tevékenységét, azzal a nem titkolt célkitűzéssel, hogy tájékoztassa a nemzetközi közvéleményt a romániai belpolitikai viszonyokról és a magyar kisebbség helyzetéről.

A rendszerváltást követő első években az államközi kapcsolatokban fennálló alapkonfliktus feloldásában az európai fórumok és egyéb nemzetközi szervezetek nem jeleskedtek: tevékenységük az emberi jogok figyelemmel kísérésére, a többség és kisebbség konfliktusának megakadályozására, valamint a stabilitás fenntartására korlátozódott, a magyar kisebbség sérelmei és jogkövetelései kevés relevanciával bírtak.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium TÜK-iratok, XIX-J-1-j, Románia, 1988–1992.

2. Kiadott források és szakirodalom

A nemzeti kisebbségek helyzete

2008 A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok. In: *Magyar Kisebbség*, 13. (2008) 1–2. sz. 20–51.

Balázs

1989 Balázs Áron: A romániai falurendezezésről. In: *Külpolitika*, 16. (1989) 2. sz. 75–88.

Bárdi

2004 Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, 2004.

Bárdi-Gidó-Novák

2014 Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Kolozsvár, 2014.

Békés

2004 Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüzében, 1945–1990*. Bp., 2004.

Brody-Weissbrodt

1989 Brody, Reed – Weissbrodt, David: Major Developments at the 1989 Session of the UN Commission on Human Rights. In: *Human Rights Quarterly*, 11. (1989) 4. sz. 586–611.

Brzezinski

1989 Brzezinski, Zbigniew: Post-Communist Nationalism. In: *Foreign Affairs*, 68. (1989) 5. sz. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.2307/20044197>.

Carothers

1996 Carothers, Thomas: *Assessing Democracy Assistance: The Case of Romania*. New York, 1996.

Cartner

1991 Cartner, Holly: *Since the Revolution: Human Rights in Romania*. Vienna, 1991.

Ceașescu

1971 Ceașescu, Nicolae: *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*. București, 1971.

CoE Resolution

1988 Council of Europe: *Resolution 910. On Rural Policy in Romania*. 1988. <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19881008-1.pdf> (letöltés: 2020. január 5.).

Földes

2007 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Bp., 2007.

Griffiths

1993 Griffiths, Stephen Iwan: *Nationalism and Ethnic Conflict: Threats to European Security*. Oxford–New York, 1993. (SIPRI Research Report, 5.)

Helsinki záróokmány

1975 Conference on Security and Co-Operation in Europe: *Final Act (Helsinki Declaration)*. Helsinki, 1975. <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> (letöltés: 2019. december 6.)

Herner-Kovács

2013 Herner-Kovács, Eszter: Challenging the Conventional Wisdom on Ethnic Lobby Success in the United States: The Case of HHRF. In: *Minority Studies*, 15. (2013) 199–223.

2017 Herner-Kovács Eszter: Válogatás a Committee for Human Rights in Rumania történetének első dokumentumaiból. In: *Archív Net: 20. századi történeti források*, 17. (2017) 2. sz. <http://archivnet.hu/valogat-as-a-committee-human-rights-rumania-tortenetenek-elso-dokumentumaibol> (letöltés: 2019. szeptember 12.).

Hodicska

2014 Hodicska Tibor: *Négyszemközt Ceaușescuval*. Bp.–Csíkszereda, 2014.

Horn

1989 Dr. Horn Gyulának, az MSZP elnöksége tagjának, a Magyar Köztársaság külügyminiszterének nyilatkozata romániai látogatása után. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1989. 330.

1990 Dr. Horn Gyula külügyminiszter levele a román külügyminiszterhez. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1990. 110–111.; 125–126.

1991 Horn Gyula: *Cölöpök*. Bp., 1991.

Húszéves az RMDSZ

2009 *Húszéves az RMDSZ 1989–2009. Eseménynaptár, dokumentumok*. Kolozsvár, 2009.

Illyés

1977–1978 Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak. In: *Magyar Nemzet*, 1977. december 25. és 1978. január 1.

Jeszenszky

2015 Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben.* Bp., 2015.

Kaszás

2015 Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89-ben. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásig.* Bp., 2015.

Kelley

2004 Kelley, Judith G.: *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives.* Princeton, 2004.

Király

2013 Király Károly: *Nyílt kártyákkal. I. Önéletrész és naplójegyzetek.* Pécs, 2013.

Knigth

1987 Knight, Gregory D.: The Nationality Question in Contemporary Hungarian–Romanian Relations. In: *Nationalities Papers*, 15. (1987) 2. sz. 215–227. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905998708408056>.

Kormánynyilatkozat

1990 Kormánynyilatkozat a romániai magyarellenes cselekményekkel kapcsolatban. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1990. 339–341.

László–Novák

2012 László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.* Csíkszereda, 2012.

Ludányi

1990 Ludányi, Andrew: Hungarian Lobbying Efforts for the Human Rights of Minorities in Rumania: The CHRR/HHRF as a Case Study. In: *Hungarian Studies*, 6. (1990) 1. sz. 77–90.

McMahon

2007 McMahon, Patrice C.: *Taming Ethnic Hatred: Ethnic Cooperation and Transnational Networks in Eastern Europe.* New York, 2007.

Năstase

2006 Năstase, Adrian: *România după Malta. 875 de zile la Externe. Vol. 2. 1 noiembrie – 31 decembrie 1990.* București 2006.

NMF-nyilatkozat

1990 A Nemzeti Megmentési Front nyilatkozata a romániai nemzeti kisebbségek jogairól (január 6.). In: *Romániai Magyar Szó*, 1990. január 7. 1–2.

Novák

2017 *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. II. 1975–1989.* Összeáll., bevez. tan.: Novák Csaba Zoltán. Csíkszereda, 2017.

Papadimitriou–Phinnemore

2012 Papadimitriou, Dimitris – Phinnemore, David: *Romania and the European Union: From Marginalisation to Membership.* London–New York, 2012.

RMDSZ I. kongresszus

1990 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség I. kongresszusán elfogadott program (Nagyvárad, 1990. április 21–22.). <https://www.rmdsz.ro/uploads/pages/attachements/RMDSZ%20program.pdf> (letöltés: 2020. január 6.).

Románia alkotmánya

2003 Románia alkotmánya. In: *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 1. (2003) 2. sz. 47–77.

Schöpflin

1978 Schöpflin, George: *The Hungarians of Rumania*. London, 1978.

Schöpflin–Poulton

1990 Schöpflin, George – Poulton, Hugh: *Romania's Ethnic Hungarians*. London, 1990. (Minority Rights Group Reports, 37.)

SIPRI Military Expenditure Database

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): *SIPRI Military Expenditure Database, 1949–2018*. <https://www.sipri.org/databases/milex> (letöltés: 2020. január 6.).

Snyder

1990 Snyder, Jack: Averting Anarchy in the New Europe. In: *International Security*, 14. (1990) 4. sz. 1–41. DOI: <https://doi.org/10.2307/2538749>.

Szabó

2015 Szabó Tamás: Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése. In: *Magyar Kisebbség*, 20. (2015) 1–2. (75–76.) sz. 117–146.

Szándéknyilatkozat

1990 *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságának szándéknyilatkozata* (Marosvásárhely, 1990. január 13.). <https://rmdsz.ro/uploads/pages/attachments/RMDSZ%20program.pdf> (letöltés: 2019. december 22.).

Szokai–Tabajdi

2000 Szokai Imre – Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. In: *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–1999*. Szerk.: Bárdi Nándor – Éger György. Bp., 2000. 647–659.

Szűts

1998 Szűts Pál: *Bukaresti napló, 1985–1990*. Bp., 1998.

Tismăneanu et al.

2007 Tismăneanu, Vladimir et al.: *Comisia preziden ială pentru analiza dictaturii comuniste din Romania. Raport final*. București, 2007.

Tóth J.

2011 Tóth Judit: Menekültügy Magyarországon. In: *A migráció szociológiája 2*. [E-tankönyv.] Szerk.: Sík Endre. Bp., 2011. 257–267.

Tóth K.

2000 Tóth Károly: *Ellenpontok*. Csíkszereda, 2000. (Múltunk Könyvek.)

Varga

2003 Varga Attila: Az alkotmány felülvizsgálatának folyamata. In: *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 1. (2003) 1. sz. 1–11.

Verdery

1991 Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, 1991.

Vincze

2003 Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák. Kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Csíkszereda, 2003. (Magyar Kisebbség Könyvtára.)

2006 Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. In: *Magyar Kisebbség*, 10. (2006) 3–4. (41–42.) sz. 262–352.

Waterbury

2018 Waterbury, Myra A.: Barátok felsőbb körökben? A magyar kisebbségi jogi követelések externalizációja. In: *Pro Minoritate*, 2018. ősz. 17–50.

TAMÁS SZABÓ

HOPES AND UNFULFILLED PROMISES

HUNGARIAN–ROMANIAN RELATIONS AND THE HUNGARIANS IN ROMANIA BEFORE AND AFTER THE TRANSITION

The aim of the present study is to review the most important events and conflicts of the Hungarian–Romanian inter-state relations that influenced the situation of the Hungarian minority in Romania from the first half of the 1970s to the first years of the 1990s. The paper analyzes the responses and measures taken by the Hungarian Government and the Hungarian minority elites from the perspective of inter-state level in order to vindicate the rights and interests of Hungarian minorities in Romania. The author pointed out that the Hungarian Government followed two main strategies to improve the situation of the Hungarian minority community. Firstly, at bilateral level the Party leadership exhausted all diplomatic means to support its ethnic kin. Secondly, in order to advocate minority rights violations the Hungarian Government, diaspora organizations (HHRF) and other non-state actors sought to internationalize the claim-making of Hungarian minorities. As the events of the late 1980 and early 1990 highlighted, this strategy had significant limits because the international forums and western states were more interested in conflict-prevention and maintaining the regional stability than in pressuring state actors to adopt and implement minority-friendly legislation.